

Research Article

A Critical Analysis of the Metaphor of Aging in Iran: Presenting Alternative Stereotypes

Fereydoun Taghipour¹ , Davood Ebrahimpoor^{2*} , Samad Sabbagh² , Mahmood Elmi² ¹ Ph.D Student in Sociology of Iranian Social Issues, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities and Education, Islamic Azad University, Tabriz Branch, Tabriz, Iran.² Assistant Professor of Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities and Education, Islamic Azad University, Tabriz Branch, Tabriz, Iran.

ARTICLE INFO

Received: 05 October 2025

Accepted: 20 December 2025

Keywords:

Elderly,

Metaphor,

Aging as a Treasure,

Aging as a Suffering,

Smart Elderly.

ABSTRACT

Aging is one of the most significant anthropological and demographic phenomena of the 21st century. Drawing on the perspectives of scholars such as Bourdieu, Foucault, and Habermas, it can be argued that contemporary society is shaped by linguistic structures. Accordingly, this study aims to conduct a critical analysis of the dominant metaphors of aging in Iran and to propose alternative metaphors for the future. Using Charteris-Black's Critical Metaphor Analysis, the metaphor of aging was examined through three stages: identification, interpretation, and explanation. The findings reveal that the metaphors "aging as treasure" and "aging as suffering" constitute the prevailing conceptualizations of aging in Iran, reinforcing the ideological orientations of *Gemeinschaft* (extended family, deep solidarity, and the value of experience). and *Gesellschaft* (nuclear family, individualism, calculative rationality, and secular tendencies). The study identifies the "smart elder" as the most desirable alternative metaphor for the future of aging in Iran, driven by supportive governance, age-friendly cities, vitality and active living, aging-in-place, and virtual communities elements that strengthen postmodern and digital societal discourses. The results suggest that achieving healthy and active aging requires transforming negative metaphors and adopting the "smart elder" policy as a central strategic approach.

Introduction

Aging is recognized as one of the most significant demographic phenomena of the 21st century, and the global elderly population is projected to increase dramatically by 2050. In terms of the pace of population aging, the sharpest rise will occur in developing and less-developed countries. Within this context, Iran's elderly population is growing at a rate faster than both Asia and the world overall (Samouei & Keyvan Ara, 2021). This trend should not be perceived as a crisis but rather as a natural stage in demographic transition, one that requires policies aimed at "healthy aging." Proper planning necessitates an analysis of both the surface and deeper layers of aging, including the metaphors and myths embedded in language and social discourse. Metaphors play a crucial role in representing ideology and power relations, and they shape our understanding of aging. What distinguishes this study from

previous research is its exploration beneath the visible and superficial signs of aging to uncover the metaphors and myths underlying the phenomenon. Thus, examining metaphors related to aging provides a pathway to a more precise understanding of this social reality and to designing a desirable future for aging in Iran.

Method and Data

This study is applied in nature and was conducted using a descriptive-analytical method. Data were collected from the review of 30 documents and 10 semi-structured interviews with experts and older adults, using purposive sampling until theoretical saturation was achieved. The inclusion criteria for selecting expert interviewees emphasized three conditions: academic, occupational, and research relevance, while age was

*Corresponding author: Davood Ebrahimpoor. Assistant Professor of Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities and Education, Islamic Azad University, Tabriz Branch, Tabriz, Iran.

E-mail address: davoodebrahimpoor@iau.ac.irE-ISSN: 2717-3208 / © National Institute for Population Research, Iran. This is an open access article under the CC BY 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Cite this article:

Taghipour, F., Ebrahimpoor, D., Sabbagh, S., Elmi, M. (2025). A critical analysis of the metaphor of aging in Iran: Presenting alternative stereotypes. *Iranian Population Studies Journal*, 9(2), 201-218. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.545952.1307>

the criterion for older participants. For thematic analysis, MAXQDA18 software was employed. The main analytical framework is Critical Metaphor Analysis, which, drawing on cognitive linguistics, reveals the implicit goals and hidden ideologies embedded in discourse. The stages of Critical Metaphor Analysis include identification, interpretation, and explanation (Charteris-Black, 2004: 34). The identification stage required close reading of sample texts to detect metaphors based on semantic tension. In the interpretation stage, conceptual metaphors and key conceptual mappings between source and target domains were extracted. In the explanation stage, metaphors were examined in terms of pragmatic, discursive, historical, and social dimensions presumed to influence their production, and the social role of metaphors in persuasion was determined. Finally, through the review of research documents and expert opinions, an appropriate and desirable alternative metaphor for the future of aging in Iran was identified.

Findings

The findings of the study are presented in three stages: identification, interpretation, and explanation of metaphors.

Identification of aging metaphors: In Iran, aging is represented through two dominant metaphors: “aging as treasure”, which highlights the wisdom, experience, blessing, and spiritual status of older adults; and “aging as burden”, which portrays the elderly as a vulnerable group struggling with physical, social, and psychological difficulties. This duality provides a clear picture of how society perceives aging and the challenges associated with it.

Interpretation of Aging Metaphors: The interpretation of aging metaphors is represented in two main forms: “aging as treasure” and “aging as burden.” From religious, literary, and cultural perspectives, older adults are viewed as symbols of wisdom, experience, blessing, and social capital, with respect for them considered equivalent to worship of God. In contrast, the “burden” metaphor associates aging with physical weakness, illness, isolation, and economic unproductivity, while the media often reinforces negative portrayals of the elderly. In policy documents, both perspectives are evident: on the one hand, emphasis on honoring and utilizing the capacities of older adults, and on the other, attention to medical, financial, and welfare support to address their needs.

Explanation of Aging Metaphors: The explanation of aging metaphors reveals two dominant perspectives on this phenomenon. In traditional societies, or *Gemeinschaft*, aging is perceived as a treasure, symbolizing wisdom, experience, and familial solidarity. In modern societies, or *Gesellschaft*, aging is more often represented as a burden, associated with economic

unproductivity, weakness, and marginalization. These metaphors reflect broader social and cultural transformations as well as power relations, and they are reinforced within medical, academic, and media discourses.

Alternative Metaphor of Aging in Iran: The findings of the study indicate that the metaphor of the “smart elder” represents a desirable alternative for the future of aging in Iran. This metaphor is grounded in five key drivers: supportive governance ensuring justice and welfare for older adults; age-friendly cities with accessible urban spaces; vitality and dynamism through social participation and health; aging-in-place with preservation of family values and spiritual support; and virtual communities enabled by modern technology and communication. The “smart elder” symbolizes active, informed, and empowered aging within modern society, capable of transcending the tensions between tradition and modernity and transforming into a valuable form of social capital.

Discussion and Conclusion

The study shows that aging in Iran is not merely a biological process but a discursive construct shaped through language, metaphors, and broader social changes. The two dominant metaphors—“aging as treasure” and “aging as suffering”—reflect contrasting social orders: the former rooted in traditional culture, where older adults are viewed as bearers of wisdom, and the latter shaped by modernity and capitalist logic, portraying old age as a dependent and non-productive stage. Social transformations—including the shift toward nuclear families, rising individualism, and weakened support systems—have strengthened the “suffering” metaphor, widening the gap between the cultural ideal of the “wise elder” and the lived realities of aging.

In response, the study proposes the alternative metaphor of the “smart elder,” which envisions older adults as capable, engaged, and connected to technology and social networks. Realizing this model requires supportive governance, age-friendly urban environments, stronger family and community ties, community-based services, and improved digital literacy. Shifting the dominant metaphor from “suffering” to “smart elder” is not merely linguistic but essential for transforming policy, public attitudes, and the quality of life of older adults. This approach blends the positive elements of the “treasure” metaphor with modern capacities, offering a renewed vision for active and meaningful aging in Iran.

مقاله پژوهشی

تحلیل انتقادی استعاره سالمندی در ایران: ارائه استعاره‌های بدیل

فریدون تقی‌پور^۱، داود ابراهیم‌پور^{۲*}، صمد صباغ^۳، محمود علمی^۴

^۱ دانشجوی دوره دکتری جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی و تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، تبریز، ایران.

^۲ استادیار جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی و تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، تبریز، ایران.

چکیده

سالمندی از پدیده‌های مهم مردم‌شناختی و جمعیت‌شناختی قرن بیست و یکم است. بررسی آراء و اندیشه‌های دانشمندانی چون بوردیو، فوکو و هابرماس حاکی از این است که ما در عصر زبانی زندگی می‌کنیم. با توجه به این مسئله، هدف این پژوهش تحلیل انتقادی استعاره سالمندی در ایران و ارائه استعاره‌های بدیل برای آن است. برای رسیدن به این هدف، از روش تحلیل انتقادی استعاره چارتریس بلک استفاده شد. در این روش استعاره سالمندی در سه مرحله، مورد تشخیص، تفسیر و تبیین قرار گرفت. یافته‌ها حاکی از آن است که استعاره‌های «پیری به مثابه گنج» و «پیری به مثابه رنج» استعاره‌های غالب سالمندی ایران می‌باشد، که با خود ایدئولوژی‌های اجتماع گماینشافت (خانواده گسترده، همبستگی عمیق، ارزشمند بودن تجربه) و جامعه گزلفاشت (خانواده هسته‌ای، فردگرایی، روحیه حسابگرانه، سکولاریسم) را تقویت می‌کنند. استعاره بدیل مناسب و مطلوب سالمندی آینده ایران «سالمند هوشمند» با پیشران‌های حکمرانی حمایتگر، شهر دوستدار سالمند، پویایی و سرزندگی، پیری در محل و اجتماع مجازی تشخیص داده شد که ایدئولوژی‌ها و گفتمان‌های جامعه پست‌مدرن و مجازی را تقویت می‌کند. نتیجه این‌که برای داشتن سالمندی سالم و فعال باید استعاره‌های منفی تغییر یابد و سیاست «سالمند هوشمند» به‌عنوان راهبرد اصلی دنبال شود.

اطلاعات مقاله

دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۱۷

پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۹

کلیدواژه‌ها:

سالمند،
استعاره،
پیری به‌مثابه گنج،
پیری به‌مثابه رنج،
سالمند هوشمند.

مقدمه

سازمان جهانی بهداشت، کسی که سن ۶۰ سالگی را پشت سر گذاشته سالمند تلقی می‌شود (Van Gaans & Dent, 2018). پیش‌بینی آمارها نشان می‌دهد در سال ۲۰۵۰ جمعیت افراد جهان بیش از ۶۰ سال، به دو میلیارد و جمعیت افراد بیش از ۶۵ سال به حدود یک و نیم میلیارد نفر خواهد رسید (World Health Organization, 2012). به نقل از سموعی و کیوان آرا، (۱۴۰۰). براین اساس، شاید بتوان قرن ۲۱ را قرن

سالمندی یکی از پدیده‌های مهم مردم‌شناختی و جمعیت‌شناختی قرن بیست و یکم است. برخی جامعه‌شناسان همچون پترسون^۱، با اشاره به تغییرات ساخت سنی جوامع و سالخورده شدن جمعیت، اصطلاح «خاکستری شدن جمعیت» را به کار برده‌اند (گیدنز، ۱۳۸۵). سالمندی را به اشکال مختلفی می‌توان تعریف نمود. طبق تعریف

¹ Peterson

*نویسنده مسئول: داود ابراهیم‌پور. استادیار جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده علوم انسانی و تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز، تبریز، ایران.

نشانی ایمیل: davoodebrahimpoor@iau.ac.ir

استناد به این مقاله: تقی‌پور، فریدون؛ ابراهیم‌پور، داود؛ صباغ، صمد؛ علمی، محمود (۱۴۰۴). تحلیل انتقادی استعاره سالمندی در ایران: ارائه استعاره‌های بدیل. *دوفصلنامه مطالعات جمعیتی*، ۹

(۲)، ۲۱۸-۲۰۱. <https://doi.org/10.22034/jips.2025.545952.1307>

سیاسی را آشکار کند (Feng, 2013; Li, 2016) و یکی از بهترین کلیدهای کشف اندیشه خودآگاه و ناخودآگاه در پس متونی باشد که تولید شده‌اند. استعاره به منزله یکی از ستون‌های ساختمان مفهومی در ذهن و شاید مهمترین مؤلفه نظام معنایی، نقشی برجسته در بازنمایی ایدئولوژی، به مثابه نظام معنایی مشروعیت ساز قدرت، ایفا می‌کند (نورمحمدی، ۱۳۹۸: ۲۲۷). استعاره یکی از عناصر زبانی در جامعه است که به صورت غیرمستقیم و پنهانی نقش بسزایی در روابط اجتماعی دارد. عنایت الله (۱۹۹۸) و چاتریس-بلیک^۶ (۲۰۰۴) از جمله افرادی هستند که در پژوهش‌های خود نشان داده‌اند یکی از روش‌هایی که بوسیله آن می‌توان ادراک تاریخی و کهن الگوهای اجتماعی (مانند سالمندی و کهنسالی) را مورد مطالعه قرار داد، تحلیل و کاربرد استعاره در زبان است.

انتخاب نقشه راه مطلوب در برخورد با مسائل سالمندی ایران، نیازمند شناخت سطوح و لایه‌های عمیق (استعاره‌ها و اسطوره‌ها) سالمندی است. شناخت و آگاهی درست و ریشه‌ای موضوع برای برنامه‌ریزی در حوزه‌ی سالخوردگی جمعیت ایران و داشتن سالمندی سالم ضروری به نظر می‌رسد. آنچه که این پژوهش را با دیگر پژوهش‌های انجام شده متمایز می‌سازد، کاوش آن در زیر نشانه‌های ظاهری و سطحی سالمندی برای کشف استعاره و اسطوره‌های آن موضوع است. این روش اجازه حفاری را در زیر گزارش سطحی احساسات و واکنش‌ها برای کشف دیدگاه‌ها و بینش‌هایی که اغلب ناخودآگاه و بیان نشده هستند و موضوع مورد نظر را تحت‌تأثیر قرار داده و هدایت می‌کنند، می‌دهد و بدین ترتیب اجازه می‌دهد که طیفی از معانی مرتبط با سالمندی مورد شناسایی قرار گیرد.

ذهن انسان یافته‌های حاصل از هر استعاره جدید را با سایر یافته‌های خویش مقایسه می‌کند، در اثر این مقایسه، ممکن است نظم کلی یافته‌ها و آموخته‌های قبلی وی درهم‌ریخته و اطلاعات جدیدی تولید شود؛ بنابراین با بکارگیری هر استعاره جدید، کم‌وکیف دانش موجود در سیر تصاعدی بهبود می‌یابد (مشیکی و پورعزت، ۱۳۸۰: ۷۶). بر همین مبنا و به‌منظور ترسیم استعاره‌های بدیل مناسب و مطلوب آینده سالمندی ایران، برآن هستیم تا استعاره‌های سالمندی را واکاوی کنیم.

مبانی نظری

در جامعه‌شناسی، مفاهیم «استعاره» و «اسطوره» فراتر از ابزارهای

سالخوردگی جمعیت جهان دانست. از نظر سرعت سالمندی جمعیت، بیشترین افزایش به کشورهای درحال توسعه و کمتر توسعه‌یافته مربوط است که در این میان، جمعیت سالمندان ایرانی با سرعتی بیشتر از سرعت رشد آسیا و جهان در حال افزایش است (سموعی و کیوان آرا، ۱۴۰۰). بر اساس گزارش‌های بین‌المللی، روند سالمندی در ایران با سرعتی چشمگیر در حال افزایش است و پیش‌بینی می‌شود تا سال ۲۰۵۰ حدود یک‌سوم جمعیت کشور را افراد ۶۰ ساله و بالاتر تشکیل دهند (France 24/ AFP, 2025).

سالمندی هشدار و یا بحران جمعیتی نیست؛ بلکه اغلب ساختارهای جمعیتی در طی گذار جمعیتی با سالمندی روبه‌رو می‌شوند که امری کاملاً طبیعی است، آنچه که برای آینده ضرورت می‌یابد به‌کارگیری سیاست و شیوه سالمندی سالم است (فتحی، ۱۳۹۹). سالمندی جمعیت یکی از قدرتمندترین عوامل ایجاد تغییرات اجتماعی است و در آینده نیز بر قدرت و نفوذ تأثیرگذاری آن افزوده خواهد شد. با این اوصاف سالمندی نیازها و مسائل خاص خود را دارد و برای مواجهه با مسائل سالمندی نیاز به شناخت دقیق و عمیق این پدیده هستیم. شناخت سطوح و لایه‌های سطحی و عمیق مسائل سالمندی باعث شناخت و آگاهی درست و ریشه‌ای آن و برنامه‌ریزی مطلوب در این حوزه می‌شود.

عنایت‌الله، مبدع روش تحلیل لایه‌ای علی^۱ پدیده مورد مطالعه را در چهارلایه (لیتانی، اجتماعی، جهان‌بینی و گفتمانی، اسطوره‌ای و استعاری) تحلیل می‌کند. عمیق‌ترین و زیرین‌ترین لایه که در ضمیر ناخودآگاه قرار دارد و تاکنون دور از دسترس علم بوده است تحلیل اسطوره و استعاره^۲ است (Inayatullah, 1998).

نظریه‌پردازان بزرگ معاصر در حوزه علوم اجتماعی مانند بوردیو^۳ (۱۹۸۲)، فوکو^۴ (۱۹۶۹) و هابرماس^۵ (۱۹۸۱) در نظریه‌های خود اهمیت روزافزونی به زبان داده‌اند. زبان در کارکرد اجتماعی آن، یا به تعبیری بهتر، گفتمان در تعیین قدرت اجتماعی نقشی بسیار مهم دارد. صاحبان قدرت تلاش می‌کنند به مدد کردارهای گفتمانی جهان اجتماعی را در مسیر مطلوب خود شکل دهند، شیوه‌های دیگر را نفی و طرد کنند، به قدرت خود مشروعیت بخشند و از قدرت دیگری سلب مشروعیت کنند (نورمحمدی، ۱۳۹۸: ۲۲۷). یکی از پدیده‌های زبانی بسیار رایج که از جایگاهی ویژه در نظام فکری، معنایی و زبانی بشر برخوردار شد، استعاره است. بررسی استعاره به منزله مؤلفه‌ای حاکم بر نظام مفهومی و رایج در زبان، می‌تواند ایدئولوژی نهفته در پس گفتمان

¹ Causal layer analysis (CLA)

² Metaphor

³ Bourdieu

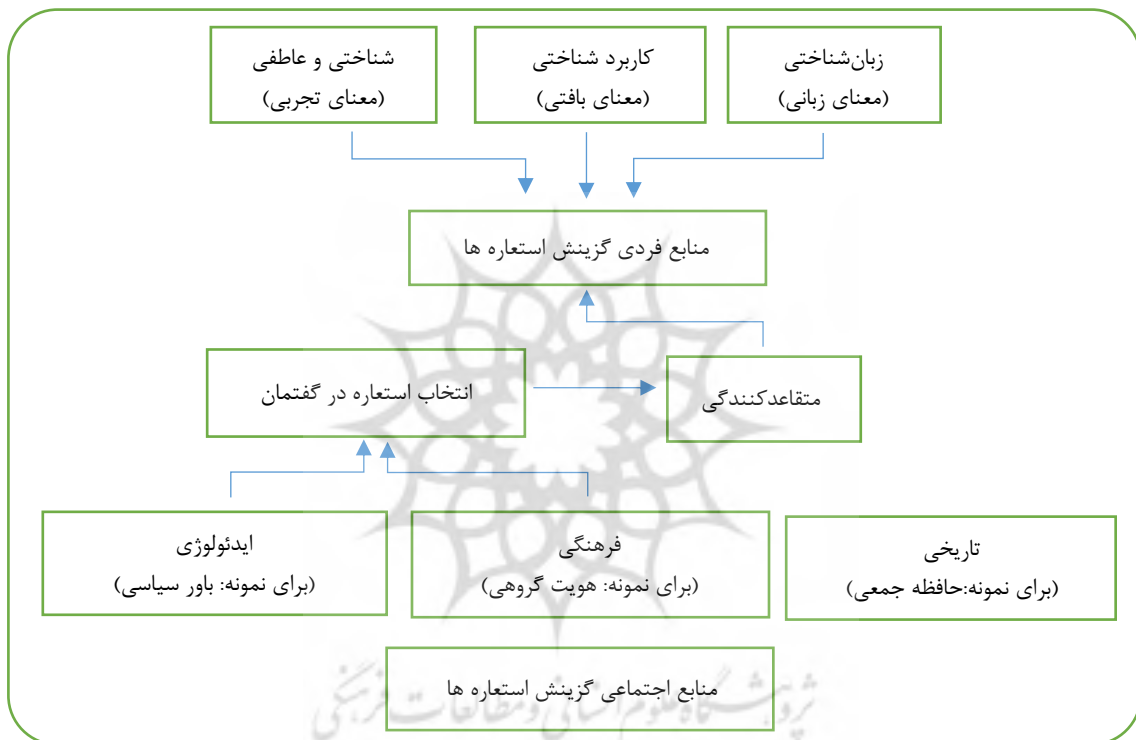
⁴ Foucault

⁵ Habermas

⁶ Charteris-Black

(Charteris-Black, 2018: 20). معیارهای تعریف استعاره عبارت‌اند از: معیار زبانی: استعاره واژه یا عبارتی است که از طریق جسمیت‌بخشی، جان‌بخشی، یا جان‌زدایی تنش معنایی ایجاد می‌کند. معیار کاربردشناختی: استعاره، بازنمایی زبانی ناهمخوانی‌ای است که هدف اصلی و اغلب پنهان آن، تحت‌تأثیر قراردادن نظرات و قضاوت‌ها از طریق متقاعدسازی است. معیار شناختی: استعاره معلول (و شاید علت) تغییر در نظام مفهومی است. مبنای تغییر مفهومی، رابطه روان‌شناختی صفت‌های مرجع عبارتی زبانی در بافت اصلی آن با این صفت‌ها در بافت جدید است. این ارتباط، معمولاً بر شباهتی پیش‌تر ادراک شده میان مرجع‌ها در آن بافت‌ها مبتنی‌اند.

زبانی هستند؛ آن‌ها به عنوان سازوکارهای شناختی و فرهنگی در شکل‌دهی به واقعیت اجتماعی، هویت‌ها، و ساختارهای قدرت نقش دارند. این دو مفهوم در نظریه‌های جامعه‌شناسی به‌ویژه در تحلیل گفتمان، فرهنگ، و ایدئولوژی جایگاه ویژه‌ای دارند چارتریس بلک استعاره را مفهومی نسبی می‌داند که اجماع کاملی درباره آن وجود ندارد و نمی‌توان آن را بر اساس معیاری ثابت تعریف کرد. وی تعریفی تلفیقی از استعاره مبتنی بر معیارهای زبانی، کاربردشناختی و شناختی عرضه می‌کند. در این رویکرد «استعاره»، بازنمایی زبانی‌ای تعریف می‌شود که در نتیجه کاربرد یک واژه یا عبارت در بافتی جدید که انتظار رخداد آن واژه یا عبارت در آن نمی‌رفت، تنش معنایی ایجاد می‌کند

شکل ۱. الگوی گفتمانی استعاره (Charteris-Black, 2004: 229)

Figure 1. Discursive pattern of metaphor (Charteris-Black, 2004: 229)

را شکل می‌دهند و نشان می‌دهد که چگونه استعاره‌ها در گفتمان‌های اجتماعی تثبیت می‌شوند و هویت‌ها را می‌سازند. در مقابل، نظریه‌های سطح کلان اجتماعی، عناصر ساختاری را که تجارب سالمندان را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد، بررسی می‌کنند. می‌توان گفت دیدگاه‌های سطح کلان در این باره که چگونه ساختارهای اجتماعی تجربیات و رفتارها را تحت‌تأثیر قرار می‌دهند، فهم و تحلیلی ارائه می‌کنند که در این زمینه می‌توان به نقش دولت و سیاست‌های اجتماعی و نحوه شکل‌گیری زندگی اجتماعی به‌وسیله سیاست‌های رفاهی، اشاره داشت (Schulz et al., 2006). نقل از پروایی، (۱۳۹۹). کنش متقابل نمادین در سطح تحلیل خرد و در قالب سنت نظری تفسیری بر معنا، فهم و تفسیر و تجربه زیسته در دوره زندگی سالمندی

در جامعه‌شناسی سالمندی، استعاره‌ها و اسطوره‌ها نقش مهمی در شکل‌دهی به نگرش‌های فرهنگی، اجتماعی و فردی نسبت به سالمندان و فرآیند سالمندی دارند. این مفاهیم در چارچوب نظریه‌های مختلف جامعه‌شناسی، تحلیل می‌شوند که هر یک از زاویه‌ای خاص به پدیده سالمندی می‌نگرند.

سالمندشناسی نیز مانند علوم اجتماعی در دو سطح پژوهش کلان و خرد مطرح است. نظریه‌های سطح خرد اجتماعی، مانند دیدگاه‌های برساخت‌گرایی اجتماعی و مبادله اجتماعی بر عاملیت فردی و همچنین تعاملات فردی و اجتماعی تمرکز دارند (پروایی، ۱۳۹۹: ۷۳). در این دیدگاه، استعاره‌ها به‌عنوان برساخته‌های اجتماعی هستند که واقعیت

پیشینه پژوهش

مطالعه استعاره‌های سالمندی، امکان تحلیل عمیق‌تری از تجربه زیسته سالمندان، نگرش‌های جامعه نسبت به آنان، و سیاست‌گذاری‌های مرتبط با سلامت و رفاه این گروه سنی را فراهم می‌سازد. از این رو، بررسی پیشینه پژوهش در این حوزه، می‌تواند زمینه‌ساز فهم بهتر ابعاد روانی، اجتماعی و فرهنگی سالمندی و نیز طراحی مداخلات مؤثرتر در حوزه سالمندشناسی باشد. پژوهش‌های مرتبط با سالمندی، در سطوح مختلفی صورت گرفته‌اند که هر یک از منظر و ساحت خاصی به این مرحله از زندگی می‌پردازند. در ذیل به بعضی از پژوهش‌های مرتبط با پژوهش حاضر پرداخته شده است.

بر اساس پژوهش **زنجری و همکاران (۱۴۰۳)** متغیرهای حکمرانی در حوزه سالمندی، صندوق‌های بازنشستگی، هزینه‌های مصرفی در سطوح خرد و کلان، توزیع رفاه، باروری و اندازه خانواده، پوشش بیمه و مستمری عوامل کلیدی بودند که بر نیروی متخصص سالمندی، روابط بین‌نسلی و مشارکت اجتماعی و نهایتاً سبک زندگی و کیفیت زندگی سالمندان به‌عنوان متغیرهای نتیجه و خروجی سیستم تأثیر می‌گذاشتند. براساس اثرگذارترین متغیرها و مشخص شدن بدیل‌های هر کدام، سناریوهای محتمل آینده سالمندی در چشم‌انداز ۱۴۳۰ شامل «سالمندی مخاطره‌آمیز»، «تاریک‌روشن سالمندی»، «سپیده‌دم سالمندی» و «سالمندی سعادت‌مند» هستند.

در پژوهش **رضوانی خالیدی و پدرام (۱۳۸۹)** آینده‌های بدیل سالمندی جمعیت در ایران، بررسی و نقد شده و در نهایت «سالمندی به زیست» به عنوان آشکارترین لایه بدیل و «سرزندگی» به عنوان استعاره بدیل پیشنهاد شده است.

در پژوهشی که **کیلر و برنشتاین^۱ (۲۰۲۱)** در کشور آمریکا انجام داده‌اند، چهار سناریو برای آینده سالمندی پیشنهاد شده است که شامل سناریوی «قدرتمند در دهه ۹۰ زندگی» همراه با انتخاب بیشتر تکنولوژی و انسجام بالای اجتماعی سالمندان است. سناریوی دوم با نام «به‌خوبی تجهیز شده» شامل انتخاب پایین تکنولوژی توسط افراد؛ اما با انسجام بالای اجتماعی است. سناریوی سوم «زندگی و مرگ آزادانه» است که انسجام اجتماعی پایین؛ اما انتخاب بالای تکنولوژی را نشان می‌دهد و نهایتاً سناریوی چهارم، «آشیانه پایانی» شامل انسجام پایین اجتماعی انتخاب فردی پایین تکنولوژی است. هر کدام از این سناریوها پیامدها و سیاست‌گذاری‌های مختص به خود را دارند.

روپیک^۲ (۲۰۱۸) در رساله دکتری خود به نیاز سالمندان مبتلا به اختلالات شناختی و اینکه که چگونه فناوری‌های کمکی می‌توانند این اهداف را برآورده کنند، پرداخته است یافته‌ها نشان داد که مطلوب‌ترین

و اواخر عمر متمرکز است. این پارادایم درصدد فهم آن است که سالمندان چگونه به زندگی خود معنا می‌بخشند و سالمندی در تعاملات اجتماعی چگونه بر ساخته می‌شود؟ براساس این دیدگاه تغییرات مرتبط با سالمندی به‌خودی‌خود معنای ذاتی ندارند و نگرش نسبت به سالمندی و سالمندان ریشه در جامعه و تعاملات اجتماعی دارد. در این چارچوب، استعاره‌های سالمندی ابزارهایی برای درک و تفسیر تجربه‌های اجتماعی فردی و جمعی محسوب می‌شوند.

مبتنی بر پارادایم انتقادی، گروه‌های اجتماعی مختلف برای دستیابی به قدرت و منابع کمیاب رقابت می‌کنند. این رویکرد همچنین بر تأثیر دیدگاه‌های منفی درباره سالمندی و تبعیض سنی علیه سالمندان تأکید دارد (**Hooymann & Kiyak, 2011**). دیدگاه انتقادی در مورد سیاست‌های اجتماعی و سالمندی، ابزاری برای فهم عوامل اجتماعی اقتصادی و سیاسی و ترتیبات ساختاری ارائه می‌دهد. در این دیدگاه استعاره‌ها و اسطوره‌های سالمندی شکل گرفته در جامعه به عنوان ابزارهای سلطه و ایدئولوژی تحلیل می‌شوند و این استعاره‌ها می‌توانند ساختارهای قدرت را بازتولید یا به چالش بکشند.

نظریه‌پردازان پست‌مدرن، بر آن هستند تا با ساختار شکنی جنسیتی واقعیت‌ها، سن را به عنوان امری سیال و متکثر تلقی کنند و خود را به مدل گفتمانی پزشکی که بر ضعف‌های سالمندی تأکید می‌کند، محدود نسازند (**Powell & Gilbert, 2009**). بنابراین براساس رویکردهای پست‌مدرن، می‌توان از سالمندی سیال در جامعه امروز سخن گفت. این دیدگاه روایت‌های کلان را رد کرده و بر چندگانگی معنا تأکید دارد و استعاره‌ها و اسطوره‌های سالمندی به عنوان ابزارهایی برای خلق واقعیت‌های متکثر و سیال محسوب می‌شوند.

برای بررسی و شناسایی استعاره سالمندی در یک جامعه، نخست باید ساختارهای اجتماعی و فرهنگی آن اجتماع را شناخت؛ زیرا استعاره‌ها در بستر این ساختارها شکل می‌گیرند. با توجه به هدف پژوهش، یعنی تحلیل انتقادی استعاره سالمندی، باید یادآور شد که این رویکرد بر پایه زبان‌شناسی شناختی و توجه به عوامل فرهنگی و اجتماعی بنا شده است. در این تحلیل، هم از نظریه‌های سطح خرد مانند کنش متقابل نمادین، برساخت‌گرایی اجتماعی و فرایند برساخته‌شدن استعاره سالمندی در تعاملات اجتماعی بهره گرفته شده و هم نقش عوامل فرهنگی و اجتماعی در سطح کلان در شکل‌گیری آن، بررسی شده است. افزون بر این، در تحلیل استعاره از پارادایم انتقادی برای فهم عوامل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و ترتیبات ساختاری استفاده شده است.

¹ Keeler & Bernstein

² Ropiak

را می‌دهد و بدین ترتیب اجازه می‌دهد که طیفی از معانی مرتبط با سالمندی مورد شناسایی قرار گیرد.

روش پژوهش و داده‌ها

روش پژوهش حاضر از نوع کاربردی بوده و به روش توصیفی - تحلیلی انجام گرفته است. داده‌های مورد نیاز از طریق بررسی اسناد و انجام مصاحبه با نخبگان موضوع گردآوری شده است. در مرحله نخست، اسناد پژوهشی مرتبط با سالمندی که به‌نحوی به بخشی از مسئله پرداخته‌اند، مورد بررسی قرار گرفت. سپس نیازها و خلأهای موجود در ابعاد مختلف شناسایی شد و این موارد زمینه‌ساز طراحی پرسش‌های محقق، برای مصاحبه با خبرگان گردید. در واقع، ابعاد مسئله به فراخور نیازهای پژوهشی در مصاحبه‌ها آسیب‌شناسی شد. براین اساس، ۳۰ منبع پژوهشی مرتبط با موضوع به همراه ۱۰ مصاحبه نیمه‌ساختار یافته به‌عنوان واحد بررسی (جامعه نمونه) وارد تحلیل شدند. شیوه نمونه‌گیری نیز به اقتضای روش پژوهش کیفی، از نوع هدفمند انتخاب شد؛ بدین معنا که نمونه‌ها تا رسیدن داده‌ها به حد اشباع، به‌صورت هدفمند گزینش و بررسی شدند.

معیارهای درون‌گنجی برای انتخاب مصاحبه‌شوندگان (خبرگان) بر سه شرط استوار بود: - سنخیت و ارتباط تحصیلی - ارتباط شغلی و پژوهشی - شرط سن برای سالمندان. براساس این معیارها، ۱۰ مصاحبه نیمه‌ساختار یافته انجام شد و داده‌های مورد نیاز گردآوری گردید. برای تحلیل مضامین، از نرم‌افزار MAXQDA18 استفاده شد. همچنین برای دستیابی به اهداف پژوهش، روش تحلیل انتقادی استعاره به کار گرفته شد. این روش همانند تحلیل انتقادی گفتمان، در پی آشکارسازی مقاصد نااشکار (احتمالاً ناخودآگاه) کاربران زبان است.

«تحلیل انتقادی استعاره» حاصل توجه زبان‌شناسی شناختی به عوامل فرهنگی و اجتماعی در کاربرد زبان و پیوند آن با گفتمان است و از نتایج پژوهش‌های انجام‌شده در زبان‌شناسی شناختی بهره می‌گیرد (Li, 2016: 82). این رویکرد بر نظریه استعاره‌های مفهومی تکیه دارد که استعاره را پدیده‌ای همه‌جا حاضر می‌داند؛ نه فقط در زبان، بلکه در تفکر بشر (Lakoff & Johnson, 1980). این دیدگاه با آگاهی از موقعیت شناختی ناخودآگاه استعاره، در پی آن است که از استعاره همچون ابزاری انتقادی استفاده کند و اهمیت آن را در تولید، بازتولید و حفظ روابط قدرت بررسی نماید. تحلیل‌گران انتقادی استعاره، مطالعه جامع فرایندهای حاکم بر تولید، گزینش و پردازش استعاره‌ها را کلیدی برای پرده‌برداری از نیت پنهان و ناخودآگاه کاربران زبان می‌دانند (Charteris-Black, 2004: 34). آنان همچنین افشای

نتیجه برای سال ۲۰۳۷ نتیجه «بازنشستگان شاد» است که با شکوفایی فرصت‌های فرهنگی و مالی مشخص می‌شود و با استفاده از فناوری هوش مصنوعی جایگاه ربات‌های مراقب را در مراقبت‌های بهداشتی و اجتماعی سالمندان بیان می‌کند و توصیه‌هایی به سیاست‌گذاران ایالتی، محلی و ملی دارد از جمله بهبود رفاه سالمندان، تأخیر بستری‌شدن در بیمارستان و حمایت بیشتر از وظایف اعضای خانواده و استقلال بیشتر مراقب.

شرگلد^۱ و همکاران (۲۰۱۵) در انگلستان از سناریوهای مربوط به نوع زندگی سالمندان در آینده، به چهار سناریو «خانه‌های به‌هم‌تنیده»، «خانه‌های تنها»، «فراخوان جمعی» و «پناهگاه‌های غیررسمی» اشاره کرده که بر دو محور مراقبت‌های دولتی و مشارکت تکنولوژی‌های مراقبتی بنا شده است.

تورنستام^۲ (۱۹۹۲) در پژوهش خود نشان می‌دهد که اسطوره‌های سالمندی، ایدئولوژی‌ها و جهان‌بینی‌های مختلف را در فرهنگ‌ها و جوامع مختلف بازتاب می‌دهد. در فرهنگ غرب اسطوره سالمندی «پیری به‌مثابه بیچارگی» جهان‌بینی بهره‌وری، کارایی و استقلال و در فرهنگ عبری اسطوره «پیری به‌مثابه منبع» جهان‌بینی کهن‌سال خردمند را تقویت می‌کند.

محققین و پژوهشگران مطالعات سالمندی در جهان، رویکردهای نظری مختلفی برای تحلیل پدیده سالمندی ارائه داده‌اند. در جامعه ایرانی نیز تاکنون مطالعات سالمندی عمدتاً در سیطره سنت روان‌شناختی، پزشکی، سلامت و جمعیت‌شناختی بوده است. اکثر پژوهش‌ها به بررسی مسائل روانی، سلامت و بهداشت سالمندی پرداخته و با توجه به افزایش جمعیت سالمند در دنیا و بالاخص جامعه ایران به آن به‌عنوان یک مسئله ضروری و بحران نگرینده و به دنبال سناریو مطلوب برای برون‌رفت از این بحران هستند. اما شناخت و آگاهی درست و ریشه‌ای مسائل سالمندی و انتخاب نقشه راه مطلوب در برخورد با مسائل سالمندی ایران، نیازمند شناخت سطوح و لایه‌های عمیق (استعاره‌ها و اسطوره‌ها) سالمندی است. آنچه که این پژوهش را با دیگر پژوهش‌های انجام‌شده متمایز می‌سازد، کاوش آن در زیر نشانه‌های ظاهری و سطحی سالمندی برای کشف استعاره و اسطوره‌های آن موضوع است. در این لایه داستان‌ها و روایت‌های عمیق، طرح‌واره‌ها و تصاویر ذهنی در مورد سالمندی مورد مذاقه قرار می‌گیرند. این روش اجازه حفاری در زیر گزارش سطحی احساسات و واکنش‌ها برای کشف دیدگاه‌ها و بینش‌هایی که اغلب ناخودآگاه و بیان نشده هستند و موضوع مدنظر را تحت تأثیر قرار داده و هدایت می‌کنند

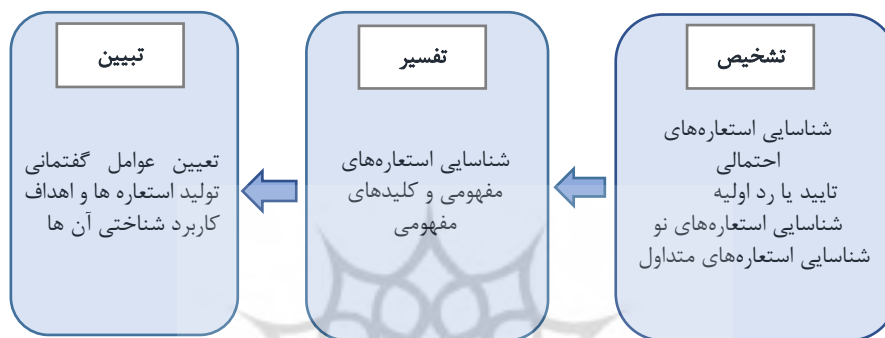
¹ Shergold

² Tornstam

مصاحبه با سالمندان و خبرگان موضوعی را شکل دادند. در مرحله دوم، یعنی مرحله تفسیر، استعاره‌های مفهومی و کلیدهای مفهومی به صورت نگاهت‌هایی میان دو حوزه مفهومی مبدأ و مقصد استخراج شدند و در مرحله سوم، تبیین استعاره‌ها به تبیین کاربردشناختی، گفتمانی، تاریخی و اجتماعی که گمان می‌رود در تولید استعاره‌های شناسایی شده نقش داشته باشند، پرداخته شده و نقش اجتماعی استعاره‌ها در متقاعدسازی تعیین شده است و در آخر استعاره بدیل مناسب و مطلوب سالمندی آینده ایران، با بررسی اسناد پژوهشی و نظر خبرگان رشته‌های مربوطه تعیین گردید.

ایدئولوژی‌ها، نگرش‌ها و باورهای بنیادین را از طریق استعاره ممکن دانسته و از آن به‌عنوان ابزاری مهم برای درک روابط پیچیده میان زبان، تفکر و بافت اجتماعی بهره می‌برند (Charteris-Black, 2004: 24).

مراحل تحلیل انتقادی استعاره شامل تشخیص، تفسیر و تبیین است (همان: ۳۴). در مرحله تشخیص استعاره‌ها که مستلزم خوانش دقیق نمونه متون باهدف شناسایی استعاره‌ها بر اساس معیار وجود تنش معنایی است، به بررسی اسناد پژوهشی مرتبط (۳۰ سند پژوهشی)، کتاب‌ها و ادبیات عامیانه پرداخته شده سپس خلأهایی که در ابعاد مختلف احساس شدند زمینه سؤالات و پرسش‌های محقق برای

شکل ۲. مراحل تحلیل انتقادی استعاره

Figure 2. Stages of Critical Metaphor Analysis

براساس معیار وجود تنش معنایی است.

بررسی تحت‌اللفظی مفهوم سالمندی، نشان می‌دهد این کلمه از دو مفهوم «سال» و «مند» تشکیل شده است. «سال» به معنی سن، عمر، زمانه و تاریخ (فرهنگ معین) و «مند» به معنی صاحب و خداوند است که بیشتر در آخر کلمات می‌آید. همچون دولت‌مند یعنی صاحب دولت. (فرهنگ رشیدی) با این تعاریف سالمند به معنی صاحب و خداوند عمر، خداوند سن، صاحب یا خداوند زمانه و تاریخ می‌باشد. برای استخراج استعاره‌های سالمندی به بررسی اسناد پژوهشی مرتبط، کتاب‌ها و ادبیات عامیانه پرداخته شده سپس خلأهایی که در ابعاد مختلف احساس شدند زمینه سؤالات و پرسش‌های محقق برای مصاحبه با سالمندان و خبرگان موضوعی را شکل دادند. دو استعاره «سالمندی به‌مثابه گنج» و «سالمندی به‌مثابه رنج» برای سالمندی ایران تشخیص داده شد. استعاره‌های مستخرج از اسناد و مصاحبه‌ها به شرح ذیل می‌باشد.

یافته‌ها

یافته‌های این پژوهش در سه مرحله تشخیص، تفسیر و تبیین استعاره‌ها بیان شده است.

تشخیص استعاره

تشخیص استعاره به معنای شناسایی حضور استعاره در یک متن و درک نحوه عملکرد آن است. این فرآیند نه تنها به یافتن واژه‌ها یا عباراتی که به صورت استعاری به کار رفته‌اند می‌پردازد؛ بلکه به بررسی رابطه میان دو حوزه معنایی نیز توجه دارد: حوزه مبدأ (که معمولاً معنای تحت‌اللفظی دارد) و حوزه مقصد (که معنای استعاری را منتقل می‌کند). به بیان دیگر، تشخیص استعاره شامل تحلیل تنش یا تعامل میان این دو حوزه است تا بتوان فهمید چگونه معنا از یک حوزه به حوزه دیگر منتقل می‌شود و چه تأثیری بر درک مخاطب دارد تشخیص استعاره مستلزم خوانش دقیق نمونه متون با هدف شناسایی استعاره‌ها

جدول ۱. استعاره‌های سالمندی ایران

Table 1. Metaphors of Aging in Iran

پیری به‌مثابه گنج	پیری به‌مثابه رنج
سالمند به‌مثابه پیامبر	سالمند قشر آسیب‌پذیر
تکریم پیران تعظیم خداوند	سالمند وبال و بار اجتماعی
سالمند به‌مثابه برکت	پیری، فرسودگی و زوال
سالمندی منبع دانایی و تجربه	حاشیه‌نشین و واپسمانده
سالمندی منبع پختگی و خردمندی	تورم نیازمندی‌های سالمند
پیر فرزانه	با زن نشسته
	شهردار زن جان

پیری به‌مثابه گنج

نشانگرهای استعاره پیری به‌مثابه گنج در متون دینی

در دین اسلام جایگاه رفیعی برای سالخوردگان در نظر گرفته شده است در قرآن کریم، سالمندی نه‌تنها به‌عنوان مرحله‌ای طبیعی از زندگی انسان بلکه به‌عنوان نمادی از حکمت، تجربه و نشانه‌ای از قدرت الهی مورد توجه قرار گرفته است. و از نظر جایگاه انسانی و اعتقادی و درجات معنوی پس از عبادت پروردگار قرار دارد. «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا» این آیه نشان می‌دهد که پس از فرمان به توحید و عبادت خداوند، بلافاصله نیکی به والدین مطرح شده است. این ترتیب بیانگر آن است که احترام و احسان به والدین، از مهم‌ترین وظایف انسانی و دینی است و در مرتبه‌ای بسیار بلند قرار دارد. در ادامه همین آیه، خداوند حتی نحوه سخن گفتن با والدین سالمند را نیز با ظرافت بیان می‌کند: «إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفْ وَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا» این آیه نه‌تنها جایگاه معنوی والدین را پس از عبادت خداوند تثبیت می‌کند؛ بلکه به‌طور خاص به دوران سالمندی آنان توجه دارد و بر احترام، نرمی و محبت در رفتار با ایشان تأکید می‌ورزد. و در آیه ای دیگر می‌فرماید «وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ» خداوند در این آیه به تغییرات جسمی و ذهنی در دوران سالمندی اشاره می‌کند و آن را نشانه‌ای برای تفکر و تعقل می‌داند. «وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا...» و پروردگارت فرمان داد که جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید...، این آیه به‌طور خاص بر احترام به والدین که معمولاً در سنین سالمندی هستند، تأکید دارد و نیکی به آنان را واجب می‌داند.

پیامبر اسلام و ائمه اطهار همه بر توجه خاص، نیکی به والدین و احترام به سالخوردگان و سالمندان تأکید فراوان کرده‌اند. پیامبر خدا فرمودند: «البرکه مع اکابرکم» برکت و خیر ماندگار، همراه بزرگ‌ترهای شماست (مجلسی، ۱۹۸۳: ۱۳۷) و در جای دیگر می‌فرماید: «الشیخ فی اهله کالنبی فی امته.» هر پیری میان طایفه‌اش همچون پیامبری میان امتش است (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۳۹۷). یکی از صور تکریم و تعظیم ذات اقدس الهی احترام و تجلیل سالمندان است. (کلینی،

«گنج» مجموعه‌ای از اشیای باارزش است که معمولاً پنهان یا گم شده است. مترادف «گنج» مفاهیم دفينه، خزانه، ثروت (فرهنگ معین) به‌کاررفته است (معنای مبدأ). در استعاره «پیری به‌مثابه گنج» پیر فرزانه، خردمند، منبع دانایی و تجربه و وجودش در خانواده مایه برکت است و جایگاه پیامبری در میان ایل و طایفه و خانواده دارد. دفينه‌ای است که غبار آن را باید زدود (استفاده از تجربه سالمند). (معنای مقصد)

«رنج» یا الم و درد یک‌گونه سوهش یا احساس بنیادین است که خوی و ویژگی ناخوشایند و بیزاری‌آور دارد. مترادف «رنج» مفاهیم عذاب، مشقت، سختی، مصیبت، گرفتاری (فرهنگ عمید) به‌کاررفته است (معنای مبدأ). در استعاره «پیری به‌مثابه رنج» پیری منبع درد و رنج است و به‌عنوان قشر آسیب‌پذیر در معرض انواع آسیب‌ها و مسائل از جمله واپسماندگی و حاشیه‌ای شدن، منزلت‌زدایی، بی‌معنایی زندگی و قشر ناامید، تورم نیازمندی، انباشت طیف متنوعی از بیماری‌ها، احساس بی‌ارزشی، احساس تنهایی و طردشدگی و ترس و اضطراب قرار دارد (تقی‌پور و همکاران، ۱۴۰۲: ۹۲-۹۰). (معنای مقصد)

تفسیر استعاره

تفسیر استعاره به معنای بینافردی مربوط می‌شود. به‌عبارت‌دیگر تفسیر استعاره بر شناسایی روابط اجتماعی که از طریق استعاره ساخته می‌شود، تمرکز دارد. (چارتریس- بلک، ۲۰۰۴: ۳۴) تفسیر شامل برقراری رابطه بین استعاره‌ها و عوامل شناختی و عمل‌گرایانه است که استعاره‌ها را تعیین می‌کند. این امر شامل شناسایی استعاره‌های مفهومی و در صورت امکان، کلیدهای مفهومی است. در مرحله تفسیر می‌توان در نظر گرفت که انتخاب‌های استعاره تا چه اندازه در ساختن یک بازنمایی مهم اجتماعی فعال هستند (همان: ۳۸). تفسیر استعاره «سالمندی»، مستلزم شناسایی صورت‌های زبانی دیگری است که با این استعاره مفهومی برانگیخته می‌شود. در متون زیر به تفسیر استعاره‌های مرتبط با سالمندی پرداخته شده است.

پیری به مثابه رنج

نشانگرهای استعاره پیری به مثابه رنج در متون دینی

قرآن کریم در آیات متعددی به مراحل گوناگون زندگی انسان همچون زیست جنینی، دوران کودکی، جوانی و سالمندی و کهن‌سالی توجه خاصی داشته است. «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً...» خداوند در آیه ۵۴ سوره روم به گذر عمر انسان بر کره خاکی اشاره کرده و می‌فرماید «خداوند شما را آفرید در حالی که ضعیف بودید، سپس بعد از ناتوانی قوت بخشید و دوباره بعد از قوت، ضعف و پیری قرار دارد.»

خداوند در قرآن با کاربرد واژه‌هایی همچون شیب، شیخ، کبر و عباراتی همچون «ارذل العمر» و «وهن العظم» به دوران سالمندی اشاره می‌کند و تعدادی از علائم و نشانه‌های کهن‌سالی را برمی‌شمارد. مثلاً در آیه ۴ سوره مریم، به سستی استخوان‌ها و در آیات ۷۳ سوره هود و ۵۴ سوره حجر به سفیدی موی سر و ناتوانی از فرزندآوری اشاره می‌کند. همچنین در آیه ۲۳ سوره قصص نیز کم‌توان شدن و ناتوانی در انجام کارهای سخت را از پیامدهای پیری بیان می‌کند.

نشانگرهای استعاره پیری به مثابه رنج در متون ادبی

بسیاری از شاعران و بزرگان ادبیات فارسی، سال‌های پایانی عمر و سالمندی را دست‌مایه شعر خود قرار دادند. فرد سالمند به دلیل فاصله‌گرفتن از دوران جوانی و شادابی، افسرده و دلگیر بوده و از دوران گذشته با افسوس یاد می‌کند. فرد سالمند و جامعه به‌گونه‌ای عمل می‌کنند که از تعامل‌های سالمند و جامعه به‌تدریج کاسته می‌شود و در این شرایط فرد سالمند در نهایت از جامعه بریده و خود را برای مرگ آماده می‌سازد.

موی سپید را فلکم رایگان نداد / این رشته را به‌نقد جوانی خریده‌ام
«رهی معیری»
من پیر ماه و سال نیم، یار بی‌وفاست / بر من چو عمر می‌گذرد پیر
آن شدم

«حافظ شیرازی»

محور دیگری از ضرب‌المثل‌ها حول وجود عوارض بدنی و تقلیل‌یافتن نیروی جسمانی و ضعف و رنج سالمند شکل گرفته است.

- روز پیری پادشاهی هم ندارد لذتی
- پیری و صد عیب، چنین گفته‌اند
- پیری به هزار علت آراسته است
- چو، چل آمد فروریزد پروبال
- لنگ بخر، کور بخر، پیر مخر
- سر پیری داغ امیری (سر پیری معرکه‌گیری)
- مصیبت بود پیری و نیستی

«بجلوا المشایخ فان من اجلال الله تبجیل المشایخ» (مجلسی، ۱۹۸۳: ۱۳۶) ایشان در جایی دیگر می‌فرمایند «لیس منا من لم یرحم صغیرنا و لم یوقر کبیرنا» از ما نیست کسی که به کودکان رحم نکند و به سالمندان و بزرگ‌ترها احترام نگذارد (همان: ۱۳۶).

نشانگرهای استعاره پیری به مثابه گنج در متون ادبی

در ادبیات به تعابیر و متونی برمی‌خوریم که نشان از تجربه، پختگی و خردمندی سالمندان است.

جز به تدبیر پیر کار مکن / پیر دانش نه پیر چرخ کهن

«سنایی»

ضرب‌المثل‌های رایج پیرامون تدبیر و تجربه سالمندان

یکی از عناصر و قالب‌های پر ظرفیت برای انتقال ارزش‌ها و قوانین نانوشته فرهنگی، ضرب‌المثل‌ها است. ضرب‌المثل‌ها، بخشی از تعقل و خرد جمعی است که منشأ توده‌ای دارند و فرد مشخصی واضح آنها نیست. این جملات پند گونه که از مخزن عقل و فرزاندگی مردم سرچشمه گرفته، عصاره تجربیات زندگی روزمره‌اند. در واقع یکی از بزرگ‌ترین گنجینه‌های معرفت دانش بشری است که حاوی تجارب تلخ و شیرین بسیاری است و ما را قادر می‌سازد تا به شیوه تفکر پیشینیان پی ببریم (خاشعی، ۱۳۸۵: ۹۴).

آنچه در آینه جوان بیند، پیر در خشت خام آن بیند

رأی پیر از بخت جوان به

تدبیر از پیر، جنگ از جوان

پیر به ز برای سپهسالاری

من که پیرم و می‌لرزم، بر صد جوان می‌ارزم

هر چه به گوش شنیده‌ای، ما به چشم دیده‌ایم

یک باز سپید به ز صد باز سیاه

تو مو می‌بینی و من پیچش مو، تو ابرو و من اشارت‌های ابرو

دود از کنده برخیزد

نشانگرهای استعاره پیری به مثابه گنج در اسناد بالادستی

سیاست‌های کلان جمعیتی یکی از متون قابل‌توجه اسناد بالادستی است که به مسئله سالمندی و حقوق و حمایت از ایشان پرداخته است. بند ۷ سیاست‌های کلان جمعیت ابلاغی مقام معظم رهبری در تاریخ ۱۳۹۳/۰۲/۳۰ به سالمندان تخصیص یافته است. در این بند آمده است: «فرهنگ سازی» برای احترام و تکریم سالمندان و ایجاد شرایط لازم برای تامین سلامت و نگهداری از آنان در خانواده و پیش‌بینی ساز و کار لازم برای بهره‌مندی از تجارب و توانمندی‌های سالمندان در عرصه‌های مناسب به عمل آید.

- زمستان را شبی، پیران را تبی

پیری، از کارافتادگی، بی‌سرپرستی، نیاز به خدمات درمانی و مراقبت‌های پزشکی به صورت بیمه و غیره، حقی است همگانی.

۲. سند ملی سالمندان کشور. این سند توسط شورای ملی سالمندان تدوین شده و شامل راهبردها، اهداف و وظایف دستگاه‌های اجرایی است. راهبرد ۱: ارتقاء سلامت جسمی، روانی و اجتماعی سالمندان. راهبرد ۲: توانمندسازی سالمندان و حمایت از مشارکت فعال آنان در جامعه. راهبرد ۳: توسعه زیرساخت‌های مناسب برای زندگی سالمندان (مسکن، حمل‌ونقل، خدمات شهری). راهبرد ۴: حمایت مالی و بیمه‌ای از سالمندان. تبصره‌ها: در این سند، تبصره‌های اجرایی برای هر دستگاه مشخص شده است؛ مثلاً وزارت بهداشت موظف به توسعه خدمات مراقبتی و وزارت رفاه مسئول پوشش بیمه‌ای سالمندان است.

۳. برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران.

ماده ۷۰: دولت موظف است نسبت به توانمندسازی سالمندان و ایجاد زیرساخت‌های لازم برای زندگی مستقل آنان اقدام کند. تبصره ۱: سازمان بهزیستی مکلف به توسعه مراکز روزانه و شبانه‌روزی سالمندان. تبصره ۲: وزارت راه و شهرسازی موظف به مناسب‌سازی فضاهای شهری برای سالمندان.

۴. اسناد بین‌المللی مورد پذیرش ایران. کنوانسیون حقوق افراد دارای معلولیت (که شامل سالمندان دارای ناتوانی نیز می‌شود).

- اصول سازمان ملل در مورد سالمندان: شامل استقلال، مشارکت، مراقبت، خوداتکایی و کرامت.

تبیین استعاره سالمندی

تبیین استعاره به معنای متنی مربوط می‌شود: یعنی راه‌هایی که به‌وسیله آنها استعاره‌ها باهم مرتبط شده و با توجه به موقعیتی که در آن رخ می‌دهند ارجاع داده می‌شوند، تمرکز دارد (چارتریس - بلک، ۲۰۰۴: ۳۹). تبیین استعاره‌ها شامل شناسایی عوامل اجتماعی که در تولید استعاره‌ها و نقش اجتماعی آنها در متقاعدسازی افراد مؤثرند است. توصیف چگونگی شکل‌گیری استعاره‌های مفهومی، کلیدهای مفهومی و نشان دادن نوع ارزش‌گذاری استعاره‌ها به توضیح اینکه چرا استعاره‌ها می‌توانند متقاعد کننده باشند کمک می‌کند؛ بنابراین به یک معنا، شناسایی کارکرد گفتمانی استعاره‌ها به ما این امکان را می‌دهد که انگیزه ایدئولوژیک و تئوریک استعاره‌ها را بشناسیم (Charteris-Black, 2004: 39).

رواج اصطلاحاتی چون «با زن نشسته» که استعاره‌ای از بیکاری و بی‌ثمری دوران سالمندی و بازنشستگی است، می‌توان رویکرد فرهنگی را که این برنامه‌ها و سیاست‌ها از سالمندی در کشور بازتاب می‌دهند، مواجهه با «بی‌ثمری اقتصادی و دوران درماندگی» دانست (رضوانی خالدي، و پدرام، ۱۳۹۸: ۳۸۹). اصطلاح رایج دیگر در این زمینه که در عرف و ادبیات عامیانه مشاهده می‌شود، اصطلاح «شهردار زن جان» است که برای بازنشستگان مرد به کار می‌رود که نشان از بیکاری و بی‌ثمری اقتصادی است.

نشانه‌های استعاره پیری به مثابه رنج در رسانه های ایران

در بسیاری از موارد تصویر ارائه شده از سالمندان در رسانه‌های ایران با کلیشه‌های منفی همراه است. سالمندان اغلب به‌عنوان افرادی ناتوان، بیمار، تنها و وابسته به دیگران به تصویر کشیده می‌شود.

بررسی نقش سالمندان در فیلم‌های سینمایی ایران در سه دهه اخیر نشان می‌دهد که شخصیت‌پردازی آنان بیشتر بر پایه نشانه‌های ظاهری همچون بازنشستگی، چین و چروک صورت، داشتن موی سفید شکل گرفته است (امیری و همکاران، ۱۴۰۰: ۵۴). این نوع بازنمایی، سالمندان را به یک وضعیت جسمانی تقلیل داده و کمتر به تجربه‌های زیسته، توانایی‌ها و نقش‌های فعال آنان در خانواده و جامعه توجه می‌کند افزون بر این، بازنمایی منفی از زیبایی سالمندان در تبلیغات بازرگانی تلویزیون نیز قابل مشاهده است. در بسیاری از آگهی‌های تجاری، سالمندان به‌عنوان نماد فرسودگی معرفی می‌شوند و حضور آنان عمدتاً برای فروش محصولات آرایشی و بهداشتی به کار گرفته می‌شود. چنین رویکردی، زیبایی طبیعی دوران سالمندی را نادیده گرفته و نگاه مصرف‌گرایانه‌ای را تقویت می‌کند که سالمندی را مترادف با از دست دادن جذابیت و نیاز به بازسازی ظاهری می‌داند.

نشانه‌های استعاره پیری به مثابه رنج در اسناد بالادستی

در اسناد بالادستی عموماً توانمندسازی مادی سالمندان مورد توجه قرار گرفته است و بیشتر به امور حمایتی، بهداشتی-درمانی و بهزیستی سالمندان پرداخته شده است و این قوانین دال بر ضعف و نیازمندی سالمندان در جامعه ایران است.

۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

اصل ۲۱: دولت موظف است حقوق زنان را در تمام جهات با رعایت موازین اسلامی، تضمین کند. بند ۴: ایجاد بیمه خاص بیوگان، زنان سالخورده و بی‌سرپرست.

اصل ۲۹: برخورداری از تأمین اجتماعی از نظر بازنشستگی، بیکاری،

سالمند نیازمند) نشان از حاکم بودن استعاره «سالمندی به مثابه رنج» در جوامع امروز است. رویکرد پساساختارگرایی، نشان می‌دهد که چگونه سالمندی توسط زیر لایه‌های روابط قدرت، آرمان‌های فرهنگی و ایدئولوژی‌ها ساخته می‌شود. صاحبان قدرت تلاش می‌کنند به مدد کردارهای گفتمانی جهان اجتماعی را در مسیر مطلوب خود شکل دهند، شیوه‌های دیگر را نفی و طرد کنند، به قدرت خود مشروعیت بخشند و از قدرت دیگری سلب مشروعیت کند.

استعاره بدیل سالمندی ایران

باتوجه به نتایج و یافته‌های پژوهش حاضر و بررسی اسناد پژوهشی و مصاحبه با نخبگان موضوع از بین استعاره‌های بدیل ممکن، استعاره «سالمند هوشمند» با پیشران‌های ۱- حکمرانی حمایتی ۲- شهر دوستدار سالمند ۳- پویایی و سرزندگی ۴- پیری در محل ۵- اجتماع مجازی به‌عنوان بدیل مناسب و مطلوب برای سالمندی آینده ایران تشخیص داده شد.

«هوشمند» به معنای زیرک، باهوش، صاحب عقل و خرد است (فرهنگ معین). امروزه باتوجه به عصر دیجیتال و گسترش فناوری‌های الکترونیکی و فضای سایبری و مجازی واژه «هوشمند» به سایر فضاهای حیاتی تسری یافته است از جمله دولت هوشمند، شهر هوشمند، کتاب هوشمند، قلم هوشمند و...

ژان بودریار، نظریه‌پرداز مشهور پست‌مدرنیسم، ادعا می‌کند که ما اکنون در عصر تازه‌ای از شبیه‌سازی هستیم، عصری که رایانه‌ای شدن، پردازش اطلاعات، رسانه‌ها و سیستم‌های کنترل سیبرنتیکی و سازمان‌دهی اجتماع بر اساس رمزگان و الگوهای شبیه‌سازی، جایگزین تولید به‌مثابه اصل سازمان‌دهنده‌ی جامعه شده است (بست و داگلاس، ۱۳۸۱: ۱۸۱). به نظر بودریار فرا واقع موقعیتی است که در آن، الگوها جایگزین واقعیت می‌شوند. در این مورد، الگو تعیین‌کننده واقعیت می‌شود و مرز بین فراواقعیت و زندگی روزمره از بین می‌رود (همان: ۱۸۷). به عقیده بودریار، فراواقعیت را تکنولوژی و رسانه‌های دنیای جدید به وجود می‌آورند (پرهیزکار، ۱۳۸۹: ۱۸۴). باتوجه به این فضا و گفتمان و با بررسی تئوری‌ها و نظر خبرگان استعاره «سالمند هوشمند» به‌عنوان بدیل مطلوب سالمندی ایران تشخیص داده شد (در جدول فوق استعاره سالمند هوشمند با پیشران‌های آن آورده شده است).

فردیناند تونیس، با تمایز میان گماینشافت (اجتماع) و گزلفاشت^۱ (جامعه) و امیل دورکیم بر دگرگونی تاریخی از جوامع مکانیکی بدوی به جوامع ارگانیک مدرن بر تحول روابط اجتماعی تأکید دارند. در گماینشافت (اجتماع) نوعی همبستگی عمیق، احساس طبیعی و ارگانیک مسلط است از خصوصیات جامعه معنوی یا گماینشافت می‌توان به ارتباط گرم و صمیمی، اهمیت سنت‌ها، خانواده گسترده، جوامع ارگانیکی، جوامع کوچک و شناسایی افراد بر مبنای قوم و قبیله اشاره کرد. در این جامعه یک فرد همراه خانواده از لحظه تولد تا لحظه خوشبختی و بدبختی‌اش زندگی می‌کند.

در استعاره «سالمندی به مثابه گنج» که در آن سالمند به‌عنوان منبع ثروت، خرد، دانایی و تجربه شناخته شده و می‌تواند آنها را به نسل‌های جوان تقدیم کند، ایدئولوژی‌های جامعه گماینشافت (خانواده سنتی و گسترده، همبستگی عمیق، ارزشمندبودن تجربه و سنت‌ها، روابط گرم و صمیمی و...) تقویت می‌شود. در مقابل، در گزلفاشت (جامعه) نوعی نظم قانونی، تقسیم کار، مالکیت و تضاد در اعضای گروه حکم‌فرماست. در این نوع جوامع که تکامل آن را در سرمایه‌داری می‌یابیم روح حسابگرانه در آن رشد می‌کند و از خصوصیات این نوع جامعه می‌توان به روابط سطحی، ایجاد تخصص‌ها، مکانیکی شدن جوامع، بی‌نام‌ونشان بودن اشاره کرد. فردی که به سمت زندگی در یک گزلفاشت می‌رود؛ مانند فردی است که وارد یک کشور بیگانه می‌شود. از اثرات عارضی این نوع جامعه مدرنیزاسیون (تجددگرایی) بر سالمندان می‌توان از دست‌رفتن حمایت‌گرهای سالمندی (شهری شدن، آپارتمان‌نشینی، از دست‌رفتن مشاغل خانوادگی، تغییرات ساختی و کارکردی خانواده، تأخر سالمند از تغییرات تکنولوژی، افزایش امید به زندگی، تغییر در نگرش‌ها و ارزش‌های خانوادگی، فردگرایی و کاهش تعهدات اجتماعی و خانوادگی و حضور زنان به‌عنوان مراقبین سنتی در مشاغل برون خانگی) اشاره کرد (تقی پور و همکاران، ۱۴۰۲: ۹۳).

در استعاره «سالمندی به مثابه رنج» که در آن سالمندی به‌عنوان دوره بی‌ثمری اقتصادی که با خود هزینه و بار اجتماعی و اقتصادی برای جامعه به همراه داشته و به‌عنوان عنصر حاشیه‌نشین و مخاطره‌آمیز شناخته می‌شود، ایدئولوژی‌های جامعه گزلفاشت (خانواده هسته‌ای، فردگرایی، روحیه حسابگرانه، کاهش تعهدات اجتماعی، سکولاریسم و حذف الگوی دینداری حامی سالمند، مراقبت‌های پزشکی و...) تقویت می‌شود. گفتمان‌های پزشکی (بیماری‌های سالمند)، دانشگاهی (آسیب‌ها و مسائل سالمندی) و رسانه‌ها (بازنمایی

¹ Gemeinschaft & Gessellschaft

جدول ۲. مضامین اصلی و فرعی تحلیلگر سالمند هوشمند

Table 2. Main and Sub-Themes of the Smart Elderly Analyst

استعاره	مضامین اصلی	مضامین فرعی
	حکمرانی حمایتگر	عدالت و برابری در خدمات و رفاه سالمندان، گسترش بیمه‌های حمایتی از سالمندان، کاهش نرخ فقر سالمندان، پوشش همگانی مستمری، اصلاح ساختار نظام تأمین اجتماعی، افزایش تدریجی سن بازنشستگی
	شهر دوستدار سالمند	ساختار مناسب شهری برای سالمندان، الگوی شهرسازی حمایتگر، فضای مناسب شهری برای اوقات و فراغت، افزایش شاخص‌های فرهنگی و تفریحی در سطح شهر
سالمند هوشمند	پویایی و سرزندگی	مشارکت و عضویت در فعالیت‌های اجتماعی، بازار کار مولد و پویا، افزایش فرصت‌های شغلی خانواده محور، فرصت حضور سالمندان در جامعه، سالمند هدفمند و دارای معنای زندگی، سالمند فعال و سالم، سلامت جسمی و روانی سالمند
	پیری در محل	اعتقاد به ارزش‌های خانوادگی، حفظ ارزش‌های خانواده سنتی، شبکه‌های حمایتی از سالمندان، دینداری با جهت‌گیری درونی، قدرت و منزلت سالمند در خانواده، جذب و پذیرش سالمندان در خانواده، افزایش حمایت‌گرهای معنوی، پیرشدن در محیط آشنا
	اجتماع مجازی	سالمند با تحصیلات، توانمند و با مهارت برقراری ارتباط، آشنا به تکنولوژی برای رفع نیازهای خود، آشنا به فضای مجازی، ارتباط مجازی و عضویت فعال در سمن‌ها و گروه‌های مجازی

اجتماعی، هدفمند و دارای معنای زندگی است و از سلامت جسمی و روانی برخوردار است. معنای زندگی و سلامت معنوی نقش میانجی در کاهش ترس از پیری دارند. حمایت اجتماعی و خودشفقت‌ورزی نیز به افزایش احساس هدفمندی در سالمندان کمک می‌کند (دلخواه و همکاران، ۱۴۰۲: ۵۷۰). خانواده، ایمان، مشارکت اجتماعی و یادگیری باعث سرزندگی سالمندان می‌شود.

«سالمند هوشمند» در محیط آشنا پیر می‌شود. پیری در محل اصطلاحی رایج در سیاست‌های اجتماعی است که به رویکردی اشاره دارد که به افراد سالمند کمک می‌کند تا در خانه‌های خود تا زمانی که ممکن است بمانند؛ یعنی پیرشدن در یک محیط آشنا (Rowles, 1993) در این رویکرد با حفظ ارزش‌های خانوادگی از سالمندان حمایت معنوی شده و با اعطای قدرت و منزلت در خانواده جذب می‌شوند. آن قدرت، نفوذ و احترام سالمندان قدیم را در جامعه و خانواده‌های امروزی نداریم باید آن احترام قدیمی احیا شود.

«سالمند هوشمند» دارای مهارت‌های لازم برای زندگی در اجتماع مجازی است. هاوارد رینگلد، نخستین بار واژه اجتماع مجازی را به کار برد. اجتماع مجازی توده‌ای اجتماعی است که برآمده از اینترنت است که در آن شبکه‌ای از روابط فردی در فضای مجازی شکل می‌گیرد. (Rowles, 1993: 5) چنین اجتماعی پتانسیل‌های بسیاری برای آزادی‌های سیاسی فراهم می‌کند و تغییراتی در تجربه افراد از اجتماعات در دنیای واقعی ایجاد می‌کند. فضای سایبری امکان برقراری ارتباط میان افراد و گروه‌های جدا از یکدیگر از لحاظ جغرافیایی را به‌آسانی و به‌ارزانی فراهم می‌کند. سالمند هوشمند آشنا به تکنولوژی و فضای مجازی است و عضویت فعال در سمن‌ها و گروه‌های مجازی داشته و توانایی رفع نیازهای خود در دنیای هوشمند را دارد. سمن‌ها نقش مؤثری در حل مسائل اجتماعی سالمندان مانند انزوا و کم‌تحرکی

«سالمند هوشمند»، نیازمند حکمرانی هوشمند و حمایتگر است تا عدالت در خدمات و رفاه سالمندان را برقرار، بیمه‌های حمایتی از سالمندان را گسترش و نرخ فقر سالمندان را کاهش دهد. در فقدان حمایت دولت به مثابه نهادی اجتماعی و حمایت‌گر، سالمندی به تجربه ای ناامن و پرمخاطره تبدیل می‌شود و در چنین جامعه‌ای، سالمندان طبقات تهیدست بیش از همه آسیب می‌بینند. در جامعه پرمخاطره، نظام بازنشستگی ضعیف و ناامن، و فقر نظام حمایتی و مساعدت اجتماعی از مهم‌ترین ویژگی‌های سیاست‌های اجتماعی سالمندی است. (پروایی، ۱۴۰۱: ۳۴۷) در جامعه‌ای که ساختارهای حمایتی دولت و حکمرانی حمایتگر برای سالمندان وجود ندارد و یا ضعیف است، سالمندان طبقات ضعیف بیش از همه آسیب می‌بینند. حکمرانی حمایتگر باید ساختار نظام تأمین اجتماعی را اصلاح نموده و به صورت همه جانبه اقتصادی، اجتماعی و روانی از سالمندان حمایت کند.

«سالمند هوشمند» نیازمند شهر هوشمند و دوستدار سالمند است تا با الگوی شهرسازی حمایتگر باعث افزایش شاخص‌های فرهنگی و تفریحی در سطح شهر برای سالمندان شود. فضای شهری ایده‌آل فضایی است در آن عدالت شهروندی رعایت شده باشد و تمامی شهروندان، حتی اقشار آسیب‌پذیر، بتوانند از این فضا استفاده کنند سالمندان به دلایل جسمی و روحی به فضاهای شهری و تحرک و تعاملات اجتماعی بسیار نیازمندند و طرح‌های شهرسازی باید به مردم سالخورده کمک کنند تا از خیابان‌های شهر براحتی استفاده کنند و لذت ببرند. مسلماً رویکرد مشارکتی و استفاده از نظرات خود سالمندان به نتایج بهینه‌ای منجر خواهد شد (ضابطیان و تقوایی، ۱۳۸۸: ۶۰).

«سالمند هوشمند» سالمند پویا و سرزنده است که با افزایش فرصت‌های شغلی خانواده محور، مشارکت و عضویت در فعالیت‌های

(خانواده پویا، جهان حیاتی، کنش متقابل تحریف نشده، جهان وطنی، ساختار شبکه‌ای و...) را تقویت کند و این گفتمان‌ها هم باعث تقویت و شکل‌گیری سالمندی آگاه و فعال در جامعه شود.

بحث و نتیجه‌گیری

سالمندی یکی از مهم‌ترین پدیده‌های جمعیتی قرن بیست‌ویکم به شمار می‌آید و پیش‌بینی می‌شود جمعیت سالمندان جهان تا سال ۲۰۵۰ به‌طور قابل توجهی افزایش یابد. جمعیت سالمندان ایران نیز با سرعتی بیش از میانگین رشد سالمندی در آسیا و جهان در حال افزایش است (سموعی و کیوان‌آرا، ۱۴۰۰). این روند، ضرورت تدوین و اجرای سیاست‌های «سالمندی سالم» را برجسته می‌کند. برای برنامه‌ریزی صحیح، لازم است ابعاد سطحی و عمیق سالمندی - از جمله استعاره‌ها و اسطوره‌های نهفته در زبان و گفتمان اجتماعی - مورد تحلیل قرار گیرد. این پژوهش با بررسی لایه‌های پنهان و نشانه‌های ظاهری سالمندی، به شناسایی استعاره‌ها و اسطوره‌های مرتبط با سالمندی در ایران دست یافته است. واکاوی این استعاره‌ها می‌تواند راهی برای درک دقیق‌تر این پدیده و طراحی آینده‌ای مطلوب برای سالمندی در کشور باشد. در همین راستا، استعاره‌های سالمندی ایران با بهره‌گیری از روش تحلیل انتقادی استعاره چارتریس بلک در سه مرحله تشخیص، تفسیر و تبیین شده است.

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که سالمندی در ایران پدیده‌ای صرفاً زیستی نیست، بلکه برساخته‌ای گفتمانی است که از خلال استعاره‌ها و واژگان روزمره فهم و تجربه می‌شود. زبان، همان‌گونه که نظریه‌پردازانی چون بوردیو، فوکو و هابرماس تأکید کرده‌اند، نقشی اساسی در شکل‌دهی به روابط قدرت و برداشت‌های اجتماعی دارد؛ از این‌رو واژه‌هایی که برای توصیف سالمندان به کار می‌روند حامل بارهای ارزشی و ایدئولوژیک‌اند و می‌توانند نگرش جامعه را نسبت به سالمندی تقویت یا تضعیف کنند (Frame Works Institute, 2017). بررسی واژگان رایج نشان می‌دهد که بسیاری از اصطلاحات مانند «پیر»، «سالخورده» یا «بازنشسته» بار معنایی منفی یا محدودکننده دارند و حتی تعبیرهای مثبت‌تری چون «پیشکسوت»، «سنین طلایی» یا «فرزآنگان» نیز از واقعیت‌های زیسته سالمندان، فاصله می‌گیرند (خبرگزاری صدا و سیما، ۱۳۹۹). این امر بیانگر چالش جامعه در یافتن زبانی بی‌طرف، دقیق و توانمندساز برای توصیف سالمندی است. در این میان، دو استعاره مسلط «سالمندی به‌مثابه گنج» و «سالمندی به‌مثابه رنج» و استعاره بدیل «سالمندی هوشمند» سه الگوی اصلی فهم سالمندی در ایران معاصر را تشکیل می‌دهند. تحلیل این استعاره‌ها نشان می‌دهد که این الگوهای معنایی بر نحوه دیدن، تفسیر و مواجهه با سالمندان و نیز بر سیاست‌گذاری‌ها و کیفیت زندگی آنان اثرگذارند.

ایفا کرده‌اند. این نهادها با ارائه خدمات آموزش و فعالیت‌های گروهی، به توانمندسازی سالمندان کمک می‌کنند.

تولید محتوا در فضای مجازی توسط سمن‌ها، به ارتقای مشارکت فرهنگی سالمندان کمک می‌کند. این امر موجب افزایش تعاملات اجتماعی، یادگیری مستمر و کاهش احساس طردشدگی می‌شود.

استفاده از گوشی و فضای مجازی باعث سرگرمی ما شده و مطالب خوبی هم می‌آموزیم ولی خیلی از سالمندان مهارت و سواد استفاده و یا توان خرید آن گوشی‌ها را ندارند.

اصطلاح «اجتماع مجازی» یک ترکیب پارادوکسیکال است که اجتماع نماینده جامعه سنتی و مجازی نماینده جامعه مدرن است. از نگاه تئوریسین‌ها ما شاهد اجتماع در دل جامعه (سنت در مدرن) هستیم و تعاریف و ویژگی‌های متفاوتی بر آنها دارند از جمله: پارک و ورث (مکتب شیکاگو) نشان داد که اجتماع در شهر نیز می‌تواند وجود داشته باشد. اجتماع در مکتب شیکاگو گروه‌های نسبتاً کوچکی، همچون محله در نظر گرفته می‌شود که بر اساس وابستگی متقابل و سبک‌های مشابه زندگی شکل گرفته‌اند. این اجتماعات ممکن است بسیار کوچک باشند و بر اساس تعلقی شکل گرفته باشند که ناشی از تجارب مشترک، زبان مشترک، پیوندهای خویشاوندی و مهم‌تر از همه سکونت در زیست - جهان فضایی مشترک است (Delanty, 2003). در شرایط پست‌مدرن، نوع جدیدی از اجتماع ظهور کرده است. از دیدگاه دریدا در اجتماع پست‌مدرن تمامی تفاوت‌ها مورد توجه قرار می‌گیرند و تمامی مخالفت‌ها از بین می‌روند. این اندیشمندان مرکزیت فردیت (در مفهوم اجتماع) را رد می‌کنند و اجتماع را چیزی می‌دانند که نه فردگرا است و نه جمعی بلکه بر اشتراک‌گذاری بنیان شده است (همان: ۱۳۸). ویژگی این اجتماع، گذر از هویت به تفاوت، از قطعیت به عدم قطعیت، اجتماعی فراتر از وحدت، به‌شدت پویا، عاطفی و ارتباطی هستند (همان: ۱۳۲).

سالمندان آینده ایران نسلی هستند که بخشی از عمر خود را در جامعه‌ای سنتی گذرانده‌اند اما دوران سالمندی‌شان در فضایی مدرن و فناورانه شکل می‌گیرد. آنان در میانه‌ی دو سبک زندگی متفاوت قرار می‌گیرند و با چالش‌های سازگاری با تغییرات اجتماعی و تکنولوژیک روبه‌رو می‌شوند. در این میان، «سالمند هوشمند» کسی است که با بهره‌گیری از رسانه‌ها و اجتماعات محلی، مهارت‌های ارتباطی خود را حفظ کرده و با وجود پیچیدگی‌های شهر مدرن، زندگی فعال و مشارکتی را ادامه می‌دهد.

استعاره «سالمند هوشمند» با پیشران‌های (حکمرانی حمایتگر، شهر دوستدار سالمند، پویایی و سرزندگی، پیری در محل و اجتماع مجازی) بدیل مناسبی برای این اجتماع و جوامع است. این استعاره می‌تواند ایدئولوژی و گفتمان‌های مربوط به جهان پست‌مدرن و مجازی

حمایت اجتماعی و غلبه منطق اقتصادی — موجب شده استعاره «گنج» در سطح زندگی روزمره کارکرد خود را از دست بدهد و استعاره «رنج» به تدریج هژمونیک شود. شکاف میان گفتمان ایدئال و واقعیت زیسته سالمندان، که در پژوهش‌های میدانی نیز بارها گزارش شده، نشان می‌دهد که سالمندان امروز با فقر، کاهش منزلت اجتماعی، محدودیت حمایت‌های اجتماعی، تنهایی و افسردگی مواجه‌اند (تقی پور و همکاران، ۱۴۰۲) و این تجربه‌ها در تضاد با تصویر فرهنگی «پیر دانا» قرار گرفته است.

از منظر رویکردهای انتقادی، این گفتمان‌ها صرفاً بازتاب واقعیت نیستند؛ بلکه ابزارهایی برای مشروعیت‌بخشی به ساختارهای قدرت‌اند. صاحبان قدرت از طریق کردارهای گفتمانی، جهان اجتماعی را در مسیر مطلوب خود شکل می‌دهند، شیوه‌های دیگر را طرد می‌کنند و ارزش‌گذاری‌های جدیدی بر بدن، سن و کارآمدی تحمیل می‌کنند. استعاره «سالمندی به مثابه رنج» نیز در این چارچوب، ایدئولوژی نظام سرمایه‌داری را بازنمایی کرده و تبعیض سنی و حاشیه‌نشینی سالمندان را بازتولید می‌کند.

در نهایت، یافته‌های پژوهش تأکید می‌کند که سالمندی نه «ذاتاً گنج» است و نه «ذاتاً رنج»؛ بلکه معنای آن در بستر تعاملات اجتماعی، ساختارهای قدرت و گفتمان‌های مسلط ساخته می‌شود. همان‌گونه که رویکردهای برساخت‌گرایانه و انسان‌شناسی سالمندی نشان می‌دهند، تغییرات زیستی مرتبط با سن به خودی خود حامل معنا نیستند؛ بلکه این زبان، استعاره‌ها و گفتمان‌ها هستند که این تغییرات را به «سرمایه»، «بار»، «خرد» یا «ناتوانی» ترجمه می‌کنند.

در واکنش به این دوگانه، این پژوهش استعاره بدیل «سالمندی هوشمند» را پیشنهاد و صورت‌بندی می‌کند؛ استعاره‌ای که بر اساس یافته‌های پژوهش و هم‌سوایی با برخی مباحث جهانی پیرامون «سالمندی سالم» (Cesari & Arosio, 2025) «سالمندی فعال» (Beard et al., 2023) شکل گرفته است. در این استعاره، سالمند نه صرفاً به‌عنوان گنجی منفعل در گذشته و نه به‌عنوان رنجی وابسته و هزینه‌زا، بلکه به‌عنوان کنشگری آگاه، فاعل، توانمند و متصل به شبکه‌های اجتماعی و دیجیتال فهم می‌شود. پیشران‌های این استعاره شامل حکمرانی حمایتگر، شهر دوستدار سالمند، پویایی و سرزندگی، امکان پیری در محل^۱، گسترش اجتماعات مجازی است.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که گفتمان سالمندی در ایران عمدتاً در دو استعاره متقابل «سالمندی به مثابه گنج» و «سالمندی به مثابه رنج» بازنمایی می‌شود. این دو استعاره صرفاً توصیف‌های ادبی نیستند، بلکه ریشه در ساختارهای اجتماعی، ایدئولوژی‌ها و تحولات فرهنگی جامعه دارند و هر یک تصویری متفاوت از جایگاه سالمند در نظم اجتماعی ارائه می‌کنند.

در لایه‌های عمیق فرهنگ ایرانی و بر اساس متون دینی، ادبیات کلاسیک، ضرب‌المثل‌ها و اسناد بالادستی، سالمند در قالب «گنج» تصویر شده است؛ گنجی که در هیئت پیر دانا و خردمند، حامل تجربه، حافظه جمعی و سرمایه فرهنگی جامعه است. این بازنمایی با ویژگی‌های جامعه گماینشافت — همچون خانواده گسترده، همبستگی عمیق، احترام به سنت‌ها و ارزشمندی تجربه — هم‌خوانی دارد. در چنین بستری، سالمند نه به‌عنوان فردی مستقل، بلکه به‌عنوان بخشی از کل جمعی تعریف می‌شود و ارزش او در چارچوب هنجارهای سنتی و میزان انطباق با انتظارات فرهنگی سنجیده می‌شود. از این رو، حتی در جوامع سنتی نیز تجربه سالمندی تحت تأثیر ساختارهای کلان اجتماعی و گفتمانی قرار دارد و «گنج بودن» سالمند امری برساخته و وابسته به زمینه فرهنگی است، نه ویژگی ذاتی یا فردی.

در مقابل، استعاره «سالمندی به مثابه رنج» بازتابی از گفتمان‌های مدرن و ساختارهای جامعه گزلفشافت است؛ جامعه‌ای که در آن فردگرایی، کارآمدی اقتصادی، عقلانیت ابزاری و منطق سرمایه‌داری بر روابط اجتماعی غلبه دارد. در این چارچوب، سالمندی دوره‌ای غیرمولد، پرهزینه و همراه با وابستگی تلقی می‌شود. گفتمان‌های پزشکی با تمرکز بر بیماری‌ها و ناتوانی‌ها، گفتمان‌های دانشگاهی با تأکید بر آسیب‌ها و مشکلات، و رسانه‌ها با بازنمایی سالمند نیازمند و منزوی، این تصویر منفی را تقویت می‌کنند. چنین بازنمایی‌هایی با منطق سرمایه‌داری هم‌سو است؛ منطقی که ارزش افراد را بر اساس توان تولید و مصرف تعریف می‌کند و سالمندان را که از چرخه تولید رسمی خارج شده‌اند، به حاشیه می‌راند. همان‌گونه که پالنا بوخ اشاره می‌کند، تا زمانی که جامعه از «پیر شدن» گریزان است، هر واژه‌ای که به این مرحله از زندگی اشاره کند، بار منفی خواهد داشت.

تحولات سریع اجتماعی در ایران — از جمله گذار از خانواده گسترده به خانواده هسته‌ای، رشد فردگرایی، کاهش تعهدات خانوادگی، شهرنشینی فزاینده، تضعیف برخی کارکردهای دینی در

¹ Aging in place

گیندز، آنتونی (۱۳۸۵). *جامعه‌شناسی*. ترجمه منوچهر صبوری. چاپ سوم. تهران: نشر نی.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۶). *اصول کافی*. ترجمه کمره ای. تهران: نشر اسوه.

مجلسی، علامه شیخ محمدباقر (۱۹۸۳). *بحار الانوار*. جلد ۷۲. بیروت: موسسه الوهب.

مشکی، اصغر؛ پورعزت، علی اصغر (۱۳۸۰). نقش استعاره‌ها در فراگرد دانش افزایی درباره سازمان مروری بر پیامدهای کارکردی و کژکارکردی استفاده از استعاره‌ها. *نشریه پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی*، ۶(۱)، ۷۸-۶۴.

نورمحمدی، مهتاب؛ دبیرمقدم، محمد (۱۳۹۸). تحلیل انتقادی استعاره‌ها در مناظره‌های تلویزیونی انتخابات ریاست جمهوری ۱۳۹۶ ایران. *فصلنامه علمی رسانه‌های دیداری و شنیداری*، ۱۳(۳۰)، ۲۵۱-۲۲۷.

<https://doi.org/10.22085/javm.2019.165433.1222>

خبرگزاری صداوسیما (۱۳۹۹). ابلاغ سند ملی سالمندان به دستگاه‌های اجرایی.

<https://www.iribnews.ir/fa/news/2842785/>

Beard, J.R., Officer, A., de Carvalho, I.A. (2023). Concepts and definitions of healthy ageing: A systematic review and synthesis of theoretical models. *E Clinical Medicine*, 56, 101821. <https://doi.org/10.1016/j.eclinm.2022.101821>

Bourdieu, P. (1982). *Ce que parler veut dire: L'économie des échanges linguistiques*. Paris: Fayard.

Cesari, M., Arosio, B. (2025). *Aging, longevity, and healthy aging: the public health approach*. Springer.

Charteris-Black, J. (2018). Competition metaphors and ideology: Life as a race, in: Wodak R. & B. Forchtner. 2339, the *Routledge Handbook of Language and Politics*, New York: Routledge.

Charteris-Black, J. (2004). *Corpus approaches to critical metaphor analysis*. Springer, Chicago.

Delanty, G. (2003). *Community*. London & New York: Routledge.

Espinel-Jara, D., García-González, J., & Rodríguez-Martínez, M. (2025). Humanized and community-based nursing for geriatric care: Impact, clinical contributions, and implementation barriers. *Journal of Community Health Nursing*, 42(2), 115-130. <https://doi.org/10.3390/nursrep15080302>

Feng, Q. (2013). Metaphor and political myth as revealed by critical metaphor analysis of American presidents' speeches: from Ronald Reagan to Barrack Obama". *Journal of PLA University of Foreign Languages*, (3), 22-39.

Foucault, M. (1969). *L'archéologie du savoir*. Paris: Gallimard.

Frame Works Institute (2017). *Aging Research Report*. Washington, DC: FrameWorks Institute.

France 24. (2025, January 10). Iran population ageing fast, bucking government efforts. Retrieved from.

<https://www.france24.com/en/live-news/20250110-iran-population-ageing-fast-bucking-government-efforts>

Habermas, J. (1981). *Theorie des kommunikativen Handelns* (Vols. 1-2). Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Herring, J. (2023). Ethical considerations and societal implications in aging research. In R. L. Schneider (Ed.), *Handbook of Aging Studies* (pp. 210-229). Routledge.

Hooyman, N.R., Kiyak, H.A. (2011). *Social gerontology: A multidisciplinary perspective* (9th Ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson.

Inayatullah, S. (1998). Causal layered analysis: Poststructuralism as Method. *Futures*, 30(8), 815-829.

ترسیم کند؛ چشم‌اندازی که در آن سالمندی نه پایان نقش اجتماعی، بلکه مرحله‌ای متفاوت از کنشگری، حضور و معناجویی باشد.

این پژوهش، با برجسته‌کردن استعاره‌ها به‌عنوان لایه‌های عمیق و تعیین‌کننده درک و سیاست‌گذاری در حوزه سالمندی، نگاهی تازه به مسئله ارائه می‌دهد و می‌تواند مبنایی برای پژوهش‌های بعدی در زمینه تحلیل گفتمان سالمندی، طراحی سیاست‌های توانمندساز و بازاندیشی فرهنگی در جامعه ایران باشد.

منابع

امیری، زینب؛ زنجری، نسیم؛ فدای وطن، رضا؛ آقایی، عاطفه (۱۴۰۰). بازنمایی نقش سالمندان در فیلم‌های سینمایی ایران در ۳ دهه اخیر (۱۳۹۷-۱۳۶۸). *نشریه سالمندشناسی*، ۶(۳)، ۶۴-۵۳. <http://joge.ir/article-1-489-fa.html>

بست، استیفن؛ کلتر، داگلاس (۱۳۸۱). بودربار در مسیر پسادرنیته. هنر و معماری زیبا *شناخت*، ۶، ۲۰۶-۱۸۱. <https://sid.ir/paper/495641/fa>

پروایی، شیوا (۱۳۹۹). مفاهیم و رویکردهای نظری در مطالعات سالمندی، *سنخ شناسی، مرور و نقد. فصلنامه علمی جمعیت*، ۲۷(۱۱۱)، ۱۱۲-۷۱. https://www.population-journal.ir/article_230277.html

پروایی، شیوا (۱۴۰۱). سالمندی در جامعه پرمخاطره؛ سویه‌های چالش‌برانگیز تجربه سالمندی. *نامه انجمن جمعیت شناسی ایران*، ۱۷(۳۴)، ۳۷۹-۳۴۷. <https://doi.org/10.22034/jpai.2023.1972049.1255>

پرهیزکار، غلامرضا (۱۳۸۹). واقعیت رسانه و توده در حد واقعیت بودربار. *معرفت فرهنگی اجتماعی*، ۴(۱)، ۲۰۰-۱۷۹.

تقی‌پور، فریدون؛ ابراهیم‌پور، داود؛ صباغ، صمد؛ محمود علمی (۱۴۰۲). بحران سالمندی در ایران، چالش‌ها و راهکارها. *فصلنامه توسعه اجتماعی و فرهنگی*، ۱۲(۳)، ۱۰۸-۸۲. <http://journals.sabz.ac.ir/scds/article-1-1670-fa.html>

جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱). *مفاتیح الحیات*، انتشارات اسرا.

خاشعی، رضا (۱۳۸۵). *جایگاه و تصویر سالمندان در فرهنگ مردم*، انتشارات نجوای فرهنگ.

دلخواه، زهرا؛ علیوندی وفا، مرضیه؛ نعیمه، محب (۱۴۰۲). رابطه معنای زندگی، خودشفقت‌ورزی و حمایت اجتماعی ادراک‌شده با ترس از پیری: نقش میانجی‌گری سلامت معنوی سالمند. *مجله سالمندی ایران*، ۱۸(۴)، ۵۸۷-۵۷۰. <http://salmandj.uswr.ac.ir/article-1-2552-fa.html>

رضوانی خالدی، فرشاد؛ پدرام، عبدالرحیم (۱۳۸۹). آینده‌های بدیل پدیده سالمندی جمعیت ایران با استفاده از تحلیل علی لایه‌ای. *فصلنامه علمی مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی*، ۳(۱۲)، ۴۰۴-۳۷۳.

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.74672588.1398.3.12.12.0>

زنجری، نسیم؛ کلانتری بنادکی، سیده زهرا؛ صادقی، رسول؛ دلبری، احمد (۱۴۰۳). آینده‌پژوهی چالش‌ها و پیشران‌های سالخوردگی جمعیت در ایران: رویکرد تحلیل سناریو. *فصلنامه سالمند*، ۱۹(۲)، ۲۷۵-۲۵۸.

<http://salmandj.uswr.ac.ir/article-1-2649-fa.html>

سموعی، راحله؛ کیوان آراه، محمود (۱۴۰۰). تبیین چالش‌های نظام سلامت ایران در مواجهه با سالمندی آینده، یک مطالعه کیفی. *مجله سالمندی ایران*، ۱۶(۴).

<http://salmandj.uswr.ac.ir/article-1-2269-fa.html>

ضابطیان، الهام؛ تقوایی، علی اکبر (۱۳۸۸). شاخص‌های مناسب سازی فضاهای شهری دوست‌دار سالمندان با استفاده از رویکرد مشارکتی. *مسکن و محیط روستا*، ۲۸(۱۲۸)، ۶۰-۷۱. <https://sid.ir/paper/485190/fa>

فتحی، الهام (۱۳۹۹). پدیده سالمندی جمعیت در ایران و آینده آن. *مجله برنامه*، شماره ۳۳۴.

- Keeler, L.W., Bernstein, M.J. (2021). The future of aging in smart environments: Four scenarios of the United States in 2050. *Futures*, 2021, (133):102-830. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2021.102830>
- Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*: Chicago: University of Chicago Press.
- Li, W. (2016). Rethinking critical metaphor analysis. *International Journal of English Linguistics*, 6(2), 92-98. <https://doi.org/10.5539/ijel.v6n2p92>
- Powell, J.L., Gilbert, T. (2009). *Aging Identity: A dialogue with postmodernism*. Nova Science Publishers.
- Rheingold, H. (1993). *The virtual community: Homesteading on the electronic frontier*. MA: Addison-Wesley.
- Ropiak, D.J. (2018). *A Causal layered analysis of assistive technology for the cognitively impaired elderly*. Walden University.
- Rowles, G. D. (1993). Evolving images of place in aging and Aging in Place'. *Generations*, 17 (2).
- Schulz, R., Noelker, L. S., Rockwood, K., Sprott, R. L. (2006). *The Encyclopedia of aging a comprehensive resource in gerontology and geriatrics*, Springer Publishing Company, Inc.
- Shergold, I., Lyons, G., Hubers, C. (2015). Future mobility in an ageing society-Where are we heading? *Journal of Transport & Health*, 2(1):86-94. <https://doi.org/10.1016/j.jth.2014.10.005>
- Tornstam, L. (1992). The quo vadis of gerontology: On the scientific.
- Tsai, H., Jang, Y., Chuang, Y. (2018). Social participation and well-being among older adults: A population-based study. *Journal of Aging Studies*, 45, 1-10. paradigm of gerontology. *The Gerontologist*, 32(3), 318-32.
- Van Gaans, D., Dent, E. (2018). Issues of accessibility to health services by older Australians. *Public health reviews*, 3 (9), 20-25. <https://doi.org/10.1186/s40985-018-0097-4>
- World Health Organization (2020). *Global network for age-friendly cities and communities: Progress report*. WHO.

